

میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌های دوره معاصر با معیارهای کیفی دیوارنگاری در فضاهای عمومی شهری اصفهان از منظر شهروندان*

محمد رضا عمادی* محمد تقی آشوری** اصغر کفشچیان مقدم***

چکیده

نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها همواره رابطه‌ای پیوسته با مکان و محیط پیرامونی داشته و هماهنگ با عوامل کالبدی و غیرکالبدی مکان و چگونگی ادراک مخاطب، معنا می‌یابند. چراکه مکان و فضای شهری به یاری تجسم و تصویری که ناظر از گستره آن دارد، قابل‌ادراک بوده و هویت مند می‌گردد. از این‌رو در این تحقیق با تدوین مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌هایی همچون: مؤلفه‌های مخاطب‌مداری، زیبایی، منظر، انطباق‌پذیری و هویت‌مندی مکانی در دیوارنگاره‌ها به‌مثابه معیارهای کیفی دیوارنگاری از دوره پهلوی اول تاکنون، پرداخته شده است. به همین منظور، با بهره‌مندی از روش توصیفی - تحلیلی و تطبیقی و سنجش مؤلفه‌های ذکرشده در قالب پرسش‌نامه‌هایی از ۶۰ نفر از شهروندان، چگونگی این رابطه، موردارزیابی کیفی قرار گرفته است. براین اساس، هدف: نحوه ارزیابی و چگونگی ادراک شهروندان از نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها با مکان‌ها و فضاهای عمومی و تاریخی شهر اصفهان است. بنابراین، سؤال اصلی به چگونگی و میزان انطباق‌پذیری این دسته از آثار با مؤلفه‌های مذکور پرداخته و سؤال فرعی بر انتخاب بهترین اثر، برای به دست آوردن ضریب رتبه‌بندی دیوارنگاره‌های دوره معاصر از منظر شهروندان اصفهانی به‌عنوان مخاطبین اصلی این دسته از آثار، تأکید دارد.

یافته‌های کلی تحقیق در پاسخ به سؤالات طرح‌شده، بیانگر میانگین رتبه متوسط تا خوب در ارزیابی مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های استخراج‌شده در برهه‌های پرسش‌نامه است. مؤلفه‌هایی که بیانگر فاصله کیفی درون‌مایه دیوارنگاره‌ها تا رسیدن به وضعیت مطلوب و عالی بوده و در حال حاضر، پاسخگوی انتظارات شهروندان نیستند. همچنین با ارزیابی آثار منتخب از مجموعه تصاویر ارائه‌شده دریافت شد که شهروندان به جنبه‌های نوآورانه و متناسب با نیازها و سلاقت امروزی در طراحی نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها اهمیت داده و نسبت به آثار بدون محتوا و صرفاً تزئینی، کم‌رغبت‌ترند.

کلیدواژگان: اصفهان، نقوش دیوارنگاری، مخاطب‌مداری، زیبایی و منظر، انطباق‌پذیری و هویت‌مندی مکانی، دوره معاصر.

* مقاله پیش‌رو، برگرفته از رساله دکتری محمد رضا عمادی، "جایگاه کنونی هنر دیوارنگاری در فضاهای عمومی شهر تاریخی اصفهان"، به راهنمایی جناب آقای محمد تقی آشوری، در دانشگاه هنر تهران است.

** دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشگاه هنر تهران.

*** دانشیار، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر تهران.

**** استادیار، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه تهران.

m.emadi1967@gmail.com

مقدمه

اساساً می‌توان تعریف هنر دیوارنگاری را به‌عنوان شاخه‌ای از هنرهای تجسمی، در ارتباط با دیوار، مکان و فضای شهری از یک‌سو و تعامل با مخاطب، یعنی شهروندان، جستجو نمود. از این‌رو، نقوش شکل‌گرفته بر دیوارنگارها در ابعاد شکلی و محتوایی، همچون رسانه‌ای پیام‌رسان، نقشی اثربخش بر مخاطب و همچنین بر زیباسازی و هویت‌مندی مکان دارند. بنابراین، نقش مکان در شکل‌گیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها در مرکزیت فضای شهری اصفهان به دلیل بافت تاریخی و پیشینه این هنر، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این در صورتی است که در دوره معاصر و ظهور مدرنیته، تغییرات عمده‌ای در حوزه‌های معماری و شهرسازی در اصفهان اتفاق افتاده که بافت تاریخی را تحت‌الشعاع این تحولات قرار داده است. هنر دیوارنگاری نیز، به‌عنوان یکی از عناصر تأثیرگذار بر عرصه فضای شهری، متأثر از این رخداد تاریخی بوده و در شهر اصفهان از دوره پهلوی اول تاکنون، حرکت‌هایی در اجرای دیوارنگارهای شهری صورت پذیرفته است؛ لیکن بنابر مشاهدات عینی، نقوش و درون‌مایه این دسته از آثار با در نظر داشتن پیشینه قابل توجه و همچنین، هم‌جواری با بافت تاریخی انسجام شکلی و محتوایی کمتری دارد. بدین منظور، در این تحقیق، با هدف ارزیابی نظرات شهروندان در میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها با موقعیت مکانی، به تدوین و تعریف مؤلفه‌های سه‌گانه‌ای همچون: مؤلفه مخاطب‌مداری، مؤلفه زیبایی و منظر و مؤلفه انطباق‌پذیری و هویت‌مندی مکانی، تحت عنوان معیارهای کیفی دیوارنگاری پرداخته شده است. بر این اساس و در جهت تحلیل دقیق‌تر، همراه با مؤلفه‌های مذکور، زیرمؤلفه‌هایی نیز در قالب پرسش‌نامه‌هایی تهیه و تنظیم گردیده و در اختیار دو گروه سنی ۳۰ نفره از شهروندان، قرار گرفت. برای هر مؤلفه، دو سؤال طرح شد که یکی به میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها با زیرمؤلفه‌های مذکور، اشاره داشته و دیگری در جهت انتخاب بهترین اثر، در زیرمؤلفه مورد نظر، ارائه شده است. مؤلفه‌هایی که در دوره معاصر، به دلیل کم‌توجهی به آنها زمینه‌های گسست شکلی و محتوایی را در این دسته از آثار، فراهم آورده و ضرورت تحقیقات همه‌جانبه‌ای را در این ارتباط می‌طلبند.

روش پژوهش

این تحقیق از جهت هدف، کاربردی و از نظر نوع، وجهی کیفی دارد که بنابر ماهیت موضوع، در آن از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است؛ لیکن در کنار روش مزبور به دلیل مقایسه نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها در دوره معاصر از پهلوی اول تا

دوره کنونی و تطبیق آنها با معیارهای دیوارنگاری در مکان‌ها و فضاهای شهری اصفهان، از روش تطبیقی هم‌سود برده شده است. بنابراین، در روش یافته‌اندوزی با استفاده از منابع علمی و با تأکید بر شیوه پیمایشی و مشاهده غیرمستقیم و پرسش‌نامه‌ای در جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. با در نظر گرفتن حجم نمونه‌های موجود نقوش دیوارنگاری، به صورتی هدفمند از شیوه‌های سنتی، مدرن و واقع‌گرایانه بهره‌گرفته و با توجه به وضعیت کنونی این آثار در قالب دو جدول شش‌تایی از فضای عمومی شهری، خصوصاً بافت تاریخی اصفهان، انتخاب شده است.

جامعه آماری، مخاطبین عامی است که غالباً تشکیل شده از گروه سنی: ۱. نوجوانان و جوانان ۲. میانسالان و بزرگسالان. بدین جهت و به شیوه‌ای تصادفی و بدون در نظر گرفتن متغیرهای جنسیت، تحصیلات و موقعیت‌های مختلف اجتماعی، به منظور سنجش میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها در دوره معاصر، معیارهای کیفی دیوارنگاری بررسی شده اند. بر این اساس، فرمول‌بندی جامعه آماری بنابر تحقیقاتی که نیاز به طبقه‌بندی جامعه دارد، طبق کتاب‌های روش تحقیق^۱ از هر گروه سنی حداقل ۳۰ نفر در نظر گرفته شد؛ که رغبت کامل، جهت پاسخگویی به سؤالات مندرج در پرسش‌نامه‌ها را داشتند. پرسش‌نامه‌ها در دو گروه سنی، به طور یکسان تنظیم گردیده و پس از استخراج نتایج، با نرم‌افزار Excel در قالب یک جدول و نمودار، برای هر یک از مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها رتبه‌بندی و در متن ارائه شدند.

پیشینه پژوهش

بررسی‌های انجام‌شده از گنجینه‌های کتابخانه‌ای و سایت‌های علمی، حکایت از انجام پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی و مقالات چندی در ارتباط با مبانی هنر دیوارنگاری و هویت شهری در سال‌های اخیر دارند که به طور اخص، عبارت‌اند از: سیدمحسن علوی‌نژاد (۱۳۹۰) در رساله دکتری خود "تبیین مبانی دیوارنگاری شهری ایران معاصر"، طی چهار فصل به تبیین مبانی حاکم بر هنر دیوارنگاری دوره کنونی در مقایسه با پیشینه آن در هنر ایران و شأنیت و حقوق مخاطب در بخش‌هایی از آن مطالبی ذکر گردیده و مورد تحلیل قرار گرفته است. اصغر کفشچیان مقدم (۱۳۸۵) در "چگونه یک نقاشی دیواری را ساماندهی می‌کنیم"، به نقش مکان در ارتباط با مخاطب پرداخته و شاخصه‌های مهم دیوارنگاری را همراه با متغیرهای مربوط مورد بررسی قرار داده است. غلامرضا حقیقت‌نائینی (۱۳۸۷) در "جستاری در نقاشی و تأثیر آن در شهرسازی (تأملی در نقاشی‌های دیواری)"،

سازنده ای صحبت کنیم که نقشی شکل دهنده و اساسی را در ایجاد این عوامل، دارا هستند. بنابراین، رابطه ای مشخص بین کیفیت کالبدی در فضاهای شهری و عناصر تشکیل دهنده آن همچون دیوارنگاره‌ها وجود دارد. از این جهت است که «کیفیت نقاشی دیواری قبل از مهارت های فنی در نقاشی به ادراک هنرمند از مفهوم فرم و فضا و نقاشی در معماری و دریافت هماهنگی های لازم میان نقاشی دیواری، دیوار، عوامل بصری و بیانی در محیط و مخاطب برمی گردد» (کفشچیان مقدم، ۱۳۸۵: ۴۳).

- کیفیت کالبدی مکان

قبل از تعریف واژه ترکیبی هویت مکانی که نقشی مهم در شکل بخشی به کیفیت کالبدی مکان دارد؛ می بایست به معنای مکان^۲ و خصوصیت مکان اشاره نمود؛ چراکه وجه کاربردی مکان به نوع فعالیت های انسانی وابستگی داشته و از این جهت، مفهومی کیفی می یابد. در این حالت است که مفهوم کیفی مکان، با حضور انسان و تداعی خاطراتش تحقق عینی یافته و دارای نظامی کالبدی- اجتماعی می گردد. بنابراین، مکان دربردارنده یک مفهوم انتزاعی نبوده بلکه درارتباط با انسان و مجموعه ای از عناصر، همچون: مصالح، شکل، بافت و رنگ که در کیفیت بخشی به مکان، نقش بسزایی دارد؛ وجهی کیفی می یابد. از این رو، وقتی از بافت شهری یا تاریخی سخن می گوئیم، به طور مشخص بر عناصری تأکید داریم که با ایجاد تصاویری خاص، کیفیاتی ارزشی و معنایی را در انسان، تداعی می نمایند. انسان‌ها با چنین ذهنیت هایی از مکان زندگی شان، دارای بافت ذهنی منحصر به خود شده و در رابطه با همدیگر به الگوهای مکانی ویژه آن مکان، دست می یابند.

- هویت مکانی

واژه هویت مکانی، ترکیبی است از دو واژه هویت^۳ و مکان که درارتباط با موضوع این پژوهش درپی تبیین مؤلفه های کیفی دیوارنگاری است؛ چراکه یکی از شاخصه های مهم هنر دیوارنگاری، هماهنگی شکلی و محتوایی این دسته از هنرها با مکان است. هویت ازطرفی درارتباط با هویت انسان (مخاطب) عامل هویت دهنده است و ازطرفی دیگر، عناصری است که کالبد فیزیکی محیط پیرامونش را تشکیل می دهد. «هویت مکان به نحوی به هویت انسان یا بهتر بگوئیم به عوامل هویت دهنده، مرتبط می باشد. هویت درعین اعلام وجود شیء یا مفهومی با مختصات خاص، می تواند به طور عام با مجموعه صفات پدیده‌ها و موضوعات، نسبت به یکدیگر معرفی گردد» (نقی زاده، ۱۳۸۰: ۶۶۱). بنابراین رابطه ای که بین

مطالبی درخصوص زمینه های هنرهای دیواری و تأثیر آن در شهرسازی بیان کرده است. در همین ارتباط، حمید رضانی و ملاحظت حقیقی خماسی (۱۳۹۱) در "نقش منظر شهری در ارتقاء هویت فضاهای شهری"، به طور مشخص به بحث هویت شهری و زیبایی منظر اشاره نموده اند.

افزون بر اینها، محمد آتشین‌بار (۱۳۸۸)، "تداوم هویت در منظر شهری" و سید عبدالهادی دانشپور (۱۳۸۳)، "درآمدی بر مفهوم و کارکرد هویت محیط انسان ساخت" را به نگارش درآورده اند که در آنها علاوه بر ارائه جایگاه نظری این مفهوم به اهمیت موضوع معنا و غنابخشیدن به حضور انسان در محیط توجه شده است.

در پژوهش حاضر هم باتوجه به دستاوردهای تحقیقات قبلی که غالباً به مبانی حاکم بر اصول دیوارنگاری و فضاهای شهری توجه نموده اند؛ به طور موردی مؤلفه هایی تدوین گردیده که به گونه ای موازی با الگوهای نظری مکان و هویت شهری تطابق دارند. دراین خصوص با تدوین زیرمؤلفه هایی در ابعاد کیفی دیوارنگاره‌ها در ارتباط با مکان و موقعیت قرارگیری و نقش مخاطب در چگونگی و ادراک کالبدی فضا، مطالبی ارائه شده است.

ادبیات پژوهش

قبل از آنکه به موضوع معیارهای کیفی دیوارنگاری به عنوان شاخصه های اصلی در طراحی و اجرای دیوارنگاره‌ها توجه شود؛ باید به تعریف واژه هایی بپردازیم که تبیین معانی لغوی شان در درک مؤلفه های مرتبط با معیارهای کیفی، نقشی تأثیرگذار دارند.

- کیفیت کالبدی شهر

پاکزاد در توصیف کیفی فضاهای عمومی شهری، کیفیت های سازنده کالبد شهری را در یکپارچگی و هماهنگی، توجه به ابعاد و تناسبات در فضا، انعطاف پذیری و قابلیت هماهنگی فضا با استفاده‌ها و کاربری های گوناگون، فرم و هندسه زیبا و کارا، استفاده از مصالح هماهنگ با شرایط بومی و فرهنگی محیط، محصوریت بدنه‌ها و پیوستگی کالبدی می داند؛ کیفیتی که در ادراک کلیت فضا در استفاده کننده، احساس رضایت و مطلوبیت ایجاد نماید (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۲۹-۸). براین اساس، واقعیت های عینی در کالبد شهری، شامل تمامی پدیده‌ها و عناصری است که در تقویت کیفی فضاهای عمومی شهری و شناخت مفاهیم مربوط به آن مؤثر بوده و هویتش درگرو عواملی است که با الگوپذیری از محیط پیرامونی شکل می گیرد؛ چراکه وقتی درپی شناخت ابعاد ساختاری در هویت بخشی به سیما و کالبد شهری هستیم، در نخستین گام، باید از عناصر

انسان و مکان حاصل می‌شود؛ برگرفته از علقه‌ها و عادت‌هایی است که طی مرور زمان و به گونه‌ای ناخودآگاه به وجود آمده و چهار چوب هویتی فرد و جامعه را تشکیل می‌دهد. نیل به چنین درجه‌ای از حس مکان، مرهون به کارگیری اصول و قواعدی است که برخاسته از ویژگی‌های کالبد شکلی و مفهومی مکان است؛ چراکه این ویژگی‌ها، مجموعه‌ای از صفات و مشخصه‌هایی است که باعث تشخیص یک فرد به یک مکان می‌گردند. به همین جهت شهر و مکان شهری نیز به تبعیت از این معنا، شخصیتی هویت پذیر یافته و در نتیجه، انسان با تداعی خاطرات، حسی از تعلق خاطر و وابستگی را نسبت به مکان زیستش درمی‌یابد. در واقع «هویت مکانی، ابعادی از خود است که در ارتباط با مکان (کالبدی) شخص، هویت فردیش را براساس باورها، ترجیحات، احساسات، ارزش‌ها، اهداف، تمایلات رفتاری و مهارت‌های وی به صورت آگاهانه و ناآگاهانه در رابطه با مکان، مشخص می‌نماید. هویت مکانی در عین وابستگی به فرد، تجارب خاص و نحوه اجتماعی‌پذیری او انعکاس دهنده اشخاص و گروه‌هایی است که در آن مکان خاص زیست می‌کنند» (Proshansky, 1978: 155).

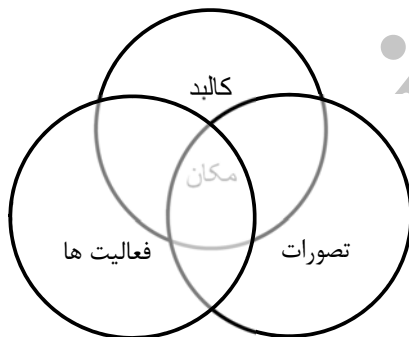
نظریه‌ها و مدل‌های هویت مکانی

در زمینه تطبیق با نگرش مذکور می‌توان به نگرش‌های موازی دیگری همچون نگرش دیوید کانترا، در حوزه مکان اشاره نمود که مؤلفه‌های کیفیت مکان را در وجوه عینی و ملموس آن و همچنین در نحوه فعالیت‌ها و تصورات آدمی از مکان می‌یابد. در این نگرش نیز هویت مکان، در گرو عوامل ذکر شده بوده و تصویری انتزاعی از مکان، درک ناشدنی می‌نماید. از این منظر «مکان، مفهومی مجرد و منتزع شده از انسان نبوده، بلکه گونه‌ای از ارتباط بین آدمی، اشیا و دیگر موجودات است» (گروتز، ۱۳۸۳: ۸۹).

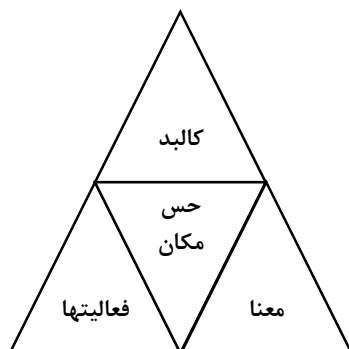
دیوید کانترا، طی دیاگرامی، مدلی را برای نخستین مرتبه در سال ۱۹۷۷ مطرح نمود که به مدل مکان معروف شد. براساس این مدل در تصویر ۱، محیط شهری به مثابه یک مکان فرض شده که اجزای تشکیل دهنده اش کالبد، فعالیت‌ها و تصورات است. همان‌طور که از مدل کانترا، استنباط می‌شود؛ مکان، هویتی مستقل از فرد ندارد بلکه انسان در رابطه با فعالیت‌های روزانه اش که در یک مکان خاص انجام می‌دهد تصویری از آن مکان به دست می‌آورد که در طول زمان، بر رفتارها و خلیقات و احساساتش مؤثر است. از این دیدگاه، مکان نمی‌تواند مستقل و جدای از فرد تعریف شود. او با موضوع قراردادن زمان، معتقد است که مردم معمولاً فعالیت‌شان را در مکان و موقعیت خاص انجام می‌دهند؛ براین اساس

خاص کردن مکان، یکی از مهم‌ترین فعالیت‌ها و تجربه‌های انسانی است (Carmona, 2003: 99).

در کنار مدل مذکور، به مدل‌های دیگری می‌توان اشاره نمود که به گونه‌ای روایت‌های متنوع‌تری از مدل کانترا است. مدل حس مکان جان پانترا^۵ با ارائه مدل سه‌گانه دیگری بر مؤلفه‌های کالبد، فعالیت و معنا تأکید دارد که مؤلفه معنا به جای تصورات، قرار می‌گیرد (تصویر ۲). توماس نیت، یکی دیگر از صاحب‌نظران در این عرصه با ارائه روایت کامل‌تر، مکان را نظامی اجتماعی-کالبدی تصور می‌نماید که با مؤلفه‌های وحدت کالبدی، فعالیت‌ها و روابط و مناسبات افراد، قابل تفسیر است. او ویژگی کالبدی و روابط افراد را از بخش‌های نسبتاً ثابت و فعالیت‌ها را از بخش‌های پویای مکان، تلقی می‌نماید. از این منظر مکان‌های واقعی، نظامی کالبدی-اجتماعی هستند که در بستری از هنجارهای فرهنگی-اجتماعی به وجود می‌آیند. مدل او در مقایسه با مدل کانترا با توجه بیشتر به زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی، به جای تصورات، از مفهوم مناسبات و روابط استفاده می‌نماید (Garcia Mira, 2005: 157).

تصویر ۱. نمودار مدل مکان دیوید کانترا ۱۹۷۷ (Carmona, 2003: 99)

تصویر ۲. نمودار مدل حس مکان جان پانترا ۱۹۹۱ (Carmona, 2003: 99)

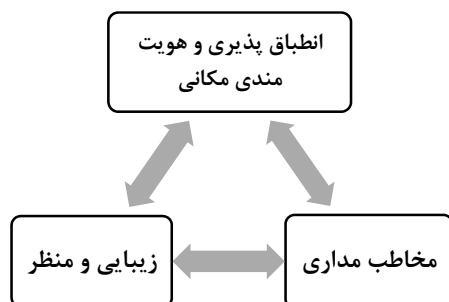

این درک از زیبایی نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها موجب می‌گردد تا بعدی متعالی از مکان و فضا متجلی شده و نمودی عینی در ابعاد کالبدی و غیر کالبدی تحقق یابد. بر همین اساس، زیرمؤلفه‌های این مؤلفه را می‌توان بدین نحو تقسیم نمود: زیبایی و تناسب محتوایی، جذابیت بصری، الگوسازی، تنوع بخشی و تلطیف بخشی در بعد غیر کالبدی و شاخصه‌هایی همچون: زیبایی و تناسب شکلی، تناسب سبکی، مواد و مصالح متناسب در بعد کالبدی.

۳. انطباق پذیری و هویت مندی مکانی؛ رابطه بین مکان و درون مایه دیوارنگاره، یکی از اصولی است که در هنر دیوارنگاری لازم و ملزوم یکدیگرند. مخاطب در درک نقوش و درون مایه یک اثر دیوارنگاری در مرحله اول، تحت تأثیر ویژگی‌های مکان، قادر به انطباق پذیری این مؤلفه‌ها با یکدیگر است؛ چراکه درون مایه‌ای که سنخیتی با مکان نداشته باشد چون عنصری اضافی، تحمیل گر به فضا شده و مخاطب را در موضعی خنثی قرار می‌دهد. به عبارتی، بود و نبود آن خللی در موقعیت مکانی ایجاد نموده و در بسیاری از موارد حذف آن موجب تلطیف پذیری و گشادگی می‌گردد. از این جهت، زیرمؤلفه‌هایی که به این مؤلفه می‌توان اختصاص داد از بعد کالبدی بدین قرارند: تناسب با بستر، هماهنگی با محیط طبیعی، موقعیت کاربری، تطابق مکانی، تطابق فضایی، میدان خوانش. در بعد غیر کالبدی شامل دو زیرمؤلفه اصلی است که تشخیص بخشی و تطابق معنایی از جمله مهم‌ترین موارد قابل ذکر در این مؤلفه است (تصویر ۵).

تحلیل مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های کیفی طبق سؤالات پرسش‌نامه

بنابر سؤال اصلی تحقیق که به میزان انطباق پذیری این دسته از نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها با معیارهای کیفی دیوارنگاری در فضای شهری، خصوصاً بافت تاریخی اصفهان از منظر شهروندان تأکید دارد؛ پرسش‌نامه‌هایی حاوی ۲۴

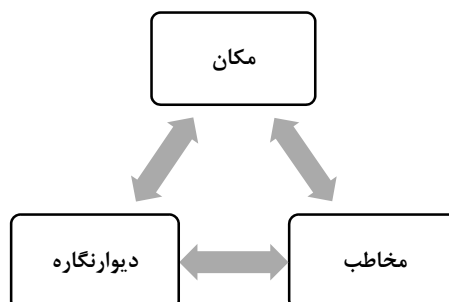
تصویر ۴. نمودار مدل تطبیقی بین مؤلفه‌های کیفی آثار دیوارنگاری با مدل دیوارنگاری (نگارندگان)

تدوین مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های کیفی دیوارنگاری بر اساس مدل‌های مکان

همان گونه که ذکر گردید، الگوهای مدلی مکان بر سه وجه کالبد، فعالیت‌ها و تصورات استوار است که علاوه بر مکان به هویت انسان به عنوان عاملی هویت دهنده نیز تأکید دارند. بر این اساس رابطه‌ای پیوسته بین دیوارنگاره، مکان و مخاطب طبق نمودار تصویر ۳، با مدل‌های مکان طبق نمودار تصویرهای ۱ و ۲ به وجود می‌آید که معیارهای کیفی هنر دیوارنگاری را در سه مؤلفه اصلی شامل: ۱. مخاطب مداری، ۲. زیبایی و منظر، ۳. انطباق پذیری و هویت مندی مکانی، نمایانگر می‌سازد. طبق مؤلفه‌های کیفی استخراج شده از مدل‌های مذکور، در نمودار تصویر ۴ با توضیح مختصری درباره هر یک از مؤلفه‌ها، در ادامه به زیرمؤلفه‌هایی اشاره خواهد شد که در ارتباط با نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها هر کدام، نقشی تأثیرگذار داشته و معیاری برای سنجش کیفی و میزان انطباق پذیری آنها خواهند بود.

۱. مخاطب مداری؛ بر اساس نمودار تصویر ۴، یکی از مؤلفه‌های اصلی، مخاطب مداری و نحوه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن از نقوش و درون مایه، دیوارنگاره‌هایی است که عنصری از مکان و فضای شهری تلقی می‌گردند. از این رو مؤلفه مذکور، برگرفته از روابط و مناسبات افراد و چگونگی ادراک و تصویری است که مخاطب از محیط پیرامونش دارد. این نوع ادراک و حس از مکان را می‌توان در زیرمؤلفه‌هایی همچون حس تعلق، حس تعامل، حس آرامش، حس پویایی، خاطره‌انگیزی، حس ارتباط، حس نشاط و ارتقای فرهنگی تقسیم نمود که از نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها نشأت گرفته‌اند.

۲. زیبایی و منظر؛ باتوجه به نمودار تصویر ۴، یکی دیگر از مؤلفه‌های تأثیرگذار در ارتباط با مکان و فضای شهری، مؤلفه زیبایی و منظر است که نمودی از دیوارنگاره‌ها و عناصری است که در ترسیم زیبایی و منظر شهری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

تصویر ۳. نمودار مدل تطبیقی دیوارنگاری با مدل مکان (نگارندگان)

شامل: امتیاز ۰ تا ۱؛ خیلی ضعیف، امتیاز ۱ تا ۲؛ ضعیف، امتیاز ۲ تا ۳؛ متوسط، امتیاز ۳ تا ۴؛ خوب، امتیاز ۴ تا ۵؛ خیلی خوب و امتیاز ۵ تا ۶؛ عالی است که در برگه پرسش نامه مشخص شده است. در مجموع، محاسبه تک تک زیرمؤلفه‌ها در گروه‌های دو گانه و میانگین حاصل از آنها، ارزش کلی یک مؤلفه را در قیاس با دیگر مؤلفه‌ها در دوره‌های مذکور معین می‌نماید. در ادامه، به ارزیابی و تحلیل جدول‌های ۳، ۴ و ۵ پرداخته خواهد شد.

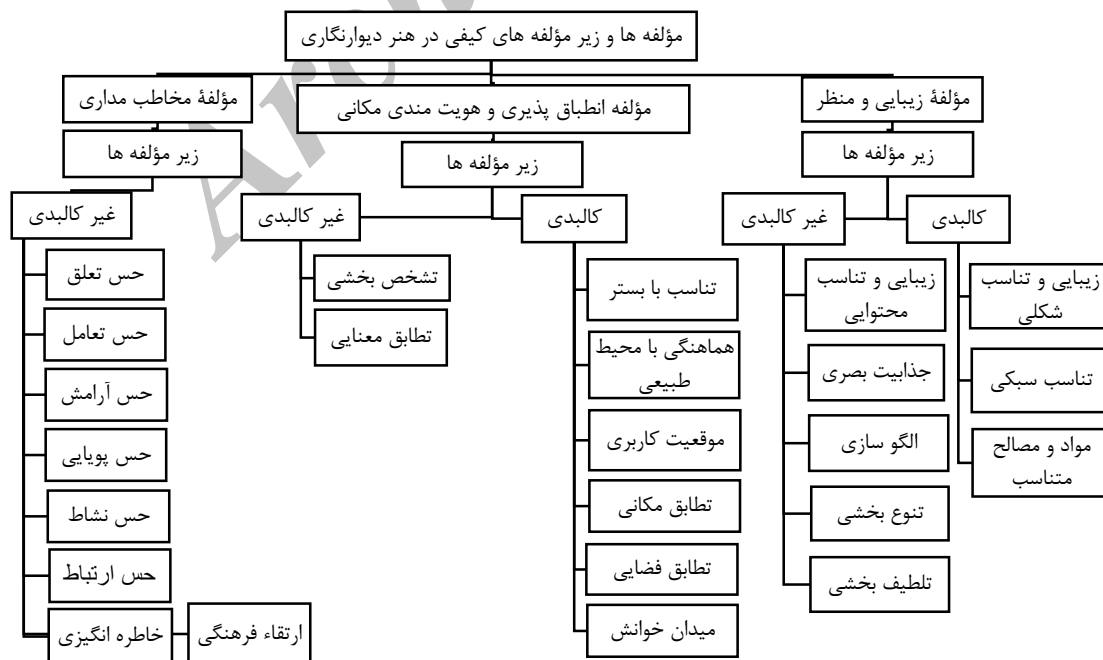
ارزیابی و تحلیل جدول زیرمؤلفه‌های مخاطب‌مداری

مطالب جدول ۳، نتایج به دست آمده از پرسش نامه‌های مربوط به مؤلفه مخاطب‌مداری است که میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها را با هر یک از زیرمؤلفه‌ها باتوجه به تصاویر جدول‌های ۱ و ۲ نشان می‌دهد. از این رو، مجموعه رتبه بندی سؤالات، نشان دهنده اظهار تمایل و رغبت هر چه بیشتر شهروندان به زیرمؤلفه‌هایی است که در ارتباط با ارزیابی آثار دوره پهلوی اول و دوم از کیفیت بالاتری و از رتبه خوبی برخوردارند. این در صورتی است که در دوره کنونی، این درجه بندی، رتبه متوسطی را در مجموع نشان می‌دهد. لازم است یادآوری شود که برخی از مؤلفه‌ها علی‌رغم رتبه کمتر ممکن است با توجه به گروه‌های سنی مختلف، تفاوت‌های معناداری را داشته باشند که در ادامه به شاخص‌ترین آنها اشاره خواهد گردید.

انتخاب تصویرهای ۲ و ۵ از مجموعه آثار دیوارنگاری در دوره کنونی، بازگوکننده این حقیقت است که انتظار شهروندان

سؤال از زیرمؤلفه‌های تدوین شده از مؤلفه‌های مذکور در نمودار تصویر ۵ تدوین گردید. پس از آن باتوجه به جامعه آماری دو گروه سنی که در روش پژوهش به مختصات هر یک اشاره گردید، با شناسایی ۶ اثر از دوره پهلوی اول و دوم و ۶ اثر از دوره کنونی (جمهوری اسلامی) بنابر سبک‌ها و شیوه‌های مختلف، که در جدول‌های ۱ و ۲ قابل مشاهده‌اند؛ مؤلفه‌های مزبور در فضاهای عمومی شهری و موقعیت قرارگیری هر دیوارنگاره پرداخته شده است. به همین منظور برای سنجش دقیق‌تر با ترسیم نمودارهایی از هر یک از مؤلفه‌ها با رتبه بندی زیرمؤلفه‌ها به مقایسه آنها در قالب گروه‌های سنی نوجوانان و جوانان با حرف جیم و میانسالان و بزرگسالان با حرف ب مبادرت گردیده است.

در جدول‌های ۲، ۴ و ۵، میزان درجه بندی هر سؤال باتوجه به زیرمؤلفه‌ها از ۶۰ برگه پرسش نامه استخراج گردیده و به تفکیک هر سؤال و تعداد شرکت‌کنندگان، در شیوه پرسش نامه‌ای مشخص گردیده است. بدین ترتیب، در پرسش نامه‌های اصلی که حاوی ۲۴ سؤال است، برای هر مؤلفه دو سؤال طرح شده؛ یکی به میزان انطباق‌پذیری نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها با زیرمؤلفه‌های مذکور اشاره می‌نماید و دیگری در جهت انتخاب بهترین اثر، در زیرمؤلفه موردنظر ارائه شده است. از این رو، به منظور سهولت در امر تحلیل و مقایسه نتایج به دست آمده در هر مؤلفه و زیرمؤلفه‌های وابسته به آن در هر دوره، حاصل رتبه بندی از ۰ تا ۶ در نظر گرفته شده است. این رتبه بندی به ترتیب

تصویر ۵. نمودار مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های کیفی هنر دیوارنگاری براساس نقوش و درون‌مایه دیوارنگاره‌ها (نگارندگان)

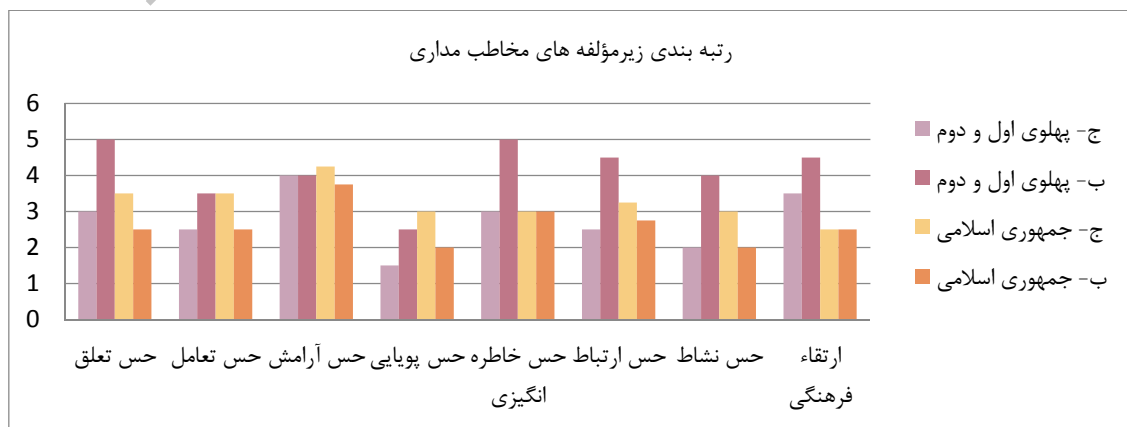
می دهد؛ به طور ملموس حضور تکنیک‌ها و شیوه های نقاشی سنتی را بر روی مواد و مصالحی همچون کاشی و آجر می توان مشاهده نمود. نمونه هایی که در دوره پهلوی اول و دوم همسو با تحولاتی که در عرصه معماری و شهرسازی صورت گرفت، بر سردر خانه‌ها و مغازه‌ها و گذرها با دیوارنگاره هایی از انواع آرایه های تزئینی و موضوعی، منقش گردیده بود. خیابان هایی همچون چهارباغ عباسی، عباس آباد، طالقانی (شاه سابق)، شمس آبادی (عیسی بن مریم)، شیخ بهایی، نشاط، سپاه (سپه)، حافظ، هاتف و برخی دیگر از مناطق بافت مرکزی و تاریخی اصفهان، محیط مساعدی را در آن زمان فراهم آوردند تا هنرمندان، دیوارنگاره هایی را به شیوه های کاشی کاری، آجر کاری، گچ بری و... با نقوشی برگرفته از آثار پیشین، همراه با نوآوری هایی متناسب با نگرش‌ها و سلاطین روز، طراحی و اجرا نمایند.

در مقایسه نمودار تصویر ۷، زیرمؤلفه هایی که به نوعی متأثر از شیوه های سنتی بوده و بیانگر ارزش های بومی و منطقه ای در طراحی درون مایه و نقوش سنتی است، در هر دو دوره از رتبه های مساوی برخوردارند. به همین جهت بیشترین امتیازات داده شده، رتبه متوسط تا خوب را نشان می دهد که بیانگر وجود نقاط ضعف و قوت هایی همچون طراحی سهل انگارانه و استفاده از مواد و مصالح نامتناسب با موضوع و درون مایه است؛ که نمونه هایی از آنها در دیوارنگاره شماره ۲، قابل مشاهده است. لیکن با اقدامات سنجیده می توان در این راستا به دستاوردهایی نوآورانه و متناسب با سلاطین شهروندان در دوره کنونی دست یافت. نکته قابل توجه در سنجش زیرمؤلفه های زیبایی و تناسب شکلی و محتوایی و همچنین زیرمؤلفه های جذابیت بصری و مواد و مصالح، تفاوت در گروه سنی جوانان در نسبت با گروه سنی بزرگسالان است؛ گروه اول، رغبت بیشتری را در به کارگیری مواد و مصالح و عناصری نشان می دهند که همگام با تکنولوژی امروزی نوآوری هایی را در جهت تعامل هر چه بیشتر با مخاطب در نظر گرفته اند.

خصوصاً در گروه سنی جوانان به موضوعات دیوارنگاری به دلیل پرداختن هر چه بیشتر به مسائلی است که برگرفته از نیازهای امروزی است. همچنین، پاسخگوی حس نشاط و پویایی و ثبت وقایعی است که با آن ارتباط بیشتری داشته و در خاطر آنها تاثیرگذارتر بوده است. هر چند برای مثال، طراحی و اجرای دیوارنگاره شماره ۲ در این جدول، کیفیت کمتری نسبت به تصاویر دیگر دارد؛ لیکن به دلیل استفاده از موضوعات مرتبط با مسائل امروزی، امتیاز بیشتری را به دست آورده است. البته این نکته را هم باید در این نظرسنجی‌ها مورد توجه قرار داد؛ رتبه بندی این زیرمؤلفه‌ها نهایتاً از حد متوسط، در هر دو گروه مخاطب، بالاتر نمی رود. این امر نشان دهنده ضعف های جدی در زمینه ذکر شده است؛ لیکن از سوی دیگر به ظرفیت هایی اشاره می نماید که مخاطبین این دسته از آثار، یعنی شهروندان، در پی تحقق پذیری آنها در دوره کنونی هستند (تصویر ۶).

- ارزیابی و تحلیل جدول زیرمؤلفه‌های زیبایی و منظر

بنابر نتایج برگرفته از برگه های پرسش نامه ای که مجموع امتیازات آن در جدول ۴ در قالب دو پرسش ارائه گردیده است، می توان به مشابهتی نسبی بین زیرمؤلفه های هر دو دوره پی برده و در کل، کیفیت این دسته از زیرمؤلفه‌ها را در درجه مناسب یعنی خوب ارزیابی نمود؛ چراکه به نظر می رسد در نظرات اخذ شده از پرسش نامه ها، شهروندان، تقریباً نسبت مساوی را در دو زیرمؤلفه اصلی تناسب شکلی و محتوایی برای نقوش و درون مایه دیوارنگاره های مذکور در نظر گرفته اند. یکی از وجوه اشتراک را می توان در استفاده از سبک و شیوه نقاشی سنتی و الگوهایی دانست که در اکثر آثار این دو دوره از پیشینه تصویری در دوره های پیشین برگرفته شده است. برای نمونه، در تصاویر دیوارنگاره های ۳، ۴ و ۶ در جدول ۲ که نمونه هایی از نقوش دیوارنگاری را با شیوه های مختلف در معابر شهری، در دوره کنونی نشان

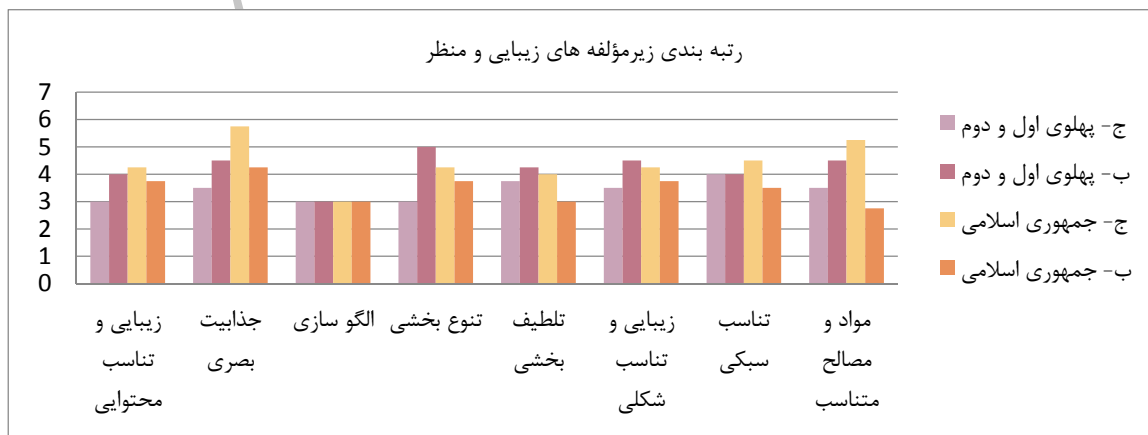

تصویر ۶. نمودار مقایسه رتبه بندی زیرمؤلفه های مخاطب مداری در دو دوره تاریخی و از دو گروه سنی (نگارندگان)

جدول ۱. نمونه‌هایی از نقوش دیوارنگاری با استفاده از شیوه‌های مختلف در معابر شهری؛ دوره پهلوی اول و دوم

 <p>۳. خیابان کمال، شهرداری منطقه ۳، عنوان در ستایش اصفهان، تکنیک کاشی‌کاری زرین فام، اثر محمدمهدی انوشفر، سال ۱۳۸۱ ابعاد تقریبی ۲/۵×۲/۵ متر</p>	 <p>۲. خیابان باغ گلدسته، دیوار دبیرستان دخترانه بهشت آئین، عنوان مهر مادری، تکنیک ترکیبی از فلز و رنگ‌های صنعتی، شیوه مدرن، اثر مهرنوش مردی‌ها، سال ۱۳۹۳، ابعاد تقریبی ۲×۵۰ متر</p>	 <p>۱. خیابان آمادگاه، دفتر هواپیمایی هما، منظره، تکنیک نقاشی رنگ روغن روی بوم‌های پارچه‌ای، اثر ابوالقاسم سعیدی، سال ۱۳۵۸، ابعاد تقریبی ۳×۴ متر</p>
 <p>۶. خیابان سپاه (سپه)، ورودی بازار نقش‌ج‌هان، تکنیک کاشی‌کاری هفت رنگ با موضوع گل و مرغ، اثر والیان، سال ۱۳۸۵، ابعاد تقریبی ۲×۳ متر</p>	 <p>۵. اتوبان شهید بابایی، عنوان دفاع مقدس، تکنیک بتون و سرامیک رنگی، قسمت‌هایی از اثر، ابعاد تقریبی ۴×۳۰۰ متر</p>	 <p>۴. خیابان باغ گلدسته، پارک هشت بهشت، شیوه مدرن با عناصر معماری و دیوارنگاری سنتی، عنوان پرواز اندیشه و قلم، اثر منصور زهتابچی، سال ۱۳۸۱، ابعاد تقریبی ۷/۵×۵/۵ متر</p>

(نگارندگان)

تصویر ۷. نمودار مقایسه رتبه‌بندی زیرمؤلفه‌های زیبایی و منظر در دو دوره تاریخی و از دو گروه سنی (نگارندگان)

جدول ۲. نمونه هایی از نقوش دیوارنگاری با شیوه های مختلف در معابر شهری؛ دوره کنونی (جمهوری اسلامی)

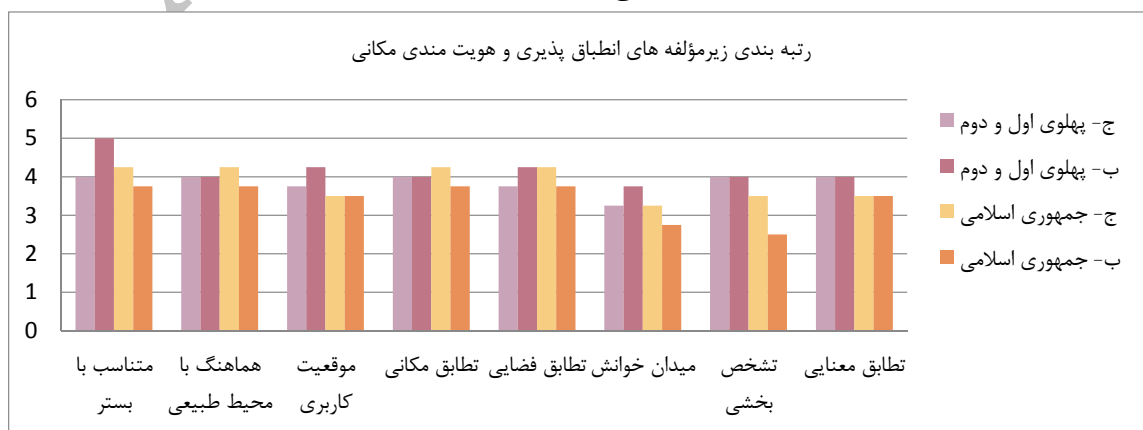
 <p>۳. خیابان ابن سینا، بازار دردشت، سقاخانه با موضوع مذهبی، شیوه نقاشی قهوه خانه ای، تکنیک کاشی هفت رنگ، دوره پهلوی اول، ابعاد تقریبی ۳×۳/۵ متر،</p>	 <p>۲. خیابان طالقانی، سردر مغازه، قسمتی از کاشی معرق با موضوع بز می، دوره پهلوی اول، ابعاد تقریبی ۵/۳ × ۳ متر (نصراللهی و صرامی، ۱۳۸۵)</p>	 <p>۱. خیابان فلسطین، سقاخانه با نقوش تزئینی و منظره، قسمتی از کاشی هفت رنگ، دوره پهلوی اول، ابعاد تقریبی ۵/۳ × ۳ متر</p>
 <p>۶. خیابان شمس آبادی، نبش خیابان عباس آباد، تکنیک کاشی معرق و موزائیک و آجر همراه با ستون های سنگی، اثر عیسی بهادری، دوره پهلوی دوم، ابعاد تقریبی ۴×۶ متر</p>	 <p>۵. خیابان عباس آباد، سردر مغازه، عنوان نماد اصفهان، تکنیک کاشی معرق، دوره پهلوی اول، ابعاد تقریبی ۵/۱ × ۱ متر</p>	 <p>۴. خیابان طالقانی، ورودی گذر عمومی، قسمتی از لچکی با نقش کاشی معرق، صحن هایی از زندگی عامیانه، دوره پهلوی اول، ابعاد تقریبی ۵/۲ × ۱ متر، (نصراللهی و صرامی، ۱۳۸۵)</p>

(نگارندگان)

ارزیابی و تحلیل زیرمؤلفه های انطباق پذیری و هویت مکان مندی

و شرایط قرارگیری آنها در فضاهای شهری در دوره پهلوی اول و دوم وجود دارد. شاید یکی از دلایل این موفقیت را در هماهنگی معماری و فضاهای شهری، در آن زمان، می توان جستجو نمود که دیوارنگاره در هماهنگی با بدنه سازی فضاهای مزبور اجرا گردیده است.

در تحلیل نتایج پرسش نامه های مربوط به جدول ۵، میزان ارزش گذاری شهروندان به زیرمؤلفه های مختلف در مؤلفه انطباق پذیری و هویت مندی مکانی، نکته قابل توجه، در تناسبی است که در نقوش و درون مایه دیوارنگاره ها با موقعیت مکانی

تصویر ۸. نمودار مقایسه رتبه بندی زیرمؤلفه های انطباق پذیری و هویت مندی مکانی در دو دوره تاریخی و از دو گروه سنی (نگارندگان)

جدول ۳. درجه بندی سؤالات زیر مؤلفه های مخاطب مداری با مقایسه دو دوره تاریخی از دو گروه سنی، تعداد ۶۰ نفر

درجه بندی سؤالات مربوط به زیر مؤلفه های مخاطب مداری																				
دوره جمهوری اسلامی		دوره پهلوی اول و دوم				سؤالات پرسشنامه														
شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان		شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان				رابطه بین میزان انطباق پذیری نقوش و درون مایه دیوارنگاره ها با زیر مولفه ها														
ردیف	زیر مؤلفه	حس تعلق		حس تعامل		حس آرامش		حس پویایی		حس انگیزی		حس ارتباط		حس نشاط		ارتقاء فرهنگی				
۱	حس تعلق	عالی ۶	خیلی خوب ۶	خوب ۱۶	متوسط ۱۸	ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۶	عالی ۶	خیلی خوب ۱۰	خوب ۱۸	متوسط ۱۴	ضعیف ۶	خیلی ضعیف ۶	کدامیک ایجاد حس تعلق بیشتری ایجاد می کند؟	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۲	حس تعامل	عالی ۶	خیلی خوب ۶	خوب ۱۶	متوسط ۱۸	ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۶	عالی ۴	خیلی خوب ۸	خوب ۱۰	متوسط ۱۶	ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۸	با کدامیک ایجاد حس تعامل بیشتری دارید؟	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۳	حس آرامش	عالی ۰	خیلی خوب ۶	خوب ۱۸	متوسط ۱۴	ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۰	عالی ۶	خیلی خوب ۱۰	خوب ۱۸	متوسط ۱۲	ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۶	کدامیک آرامش بیشتری به شما می دهند؟	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۴	حس پویایی	عالی ۰	خیلی خوب ۲	خوب ۱۰	متوسط ۱۸	ضعیف ۱۸	خیلی ضعیف ۱۲	عالی ۰	خیلی خوب ۴	خوب ۱۰	متوسط ۱۲	ضعیف ۱۸	خیلی ضعیف ۱۶	کدامیک احساس پویایی به شما می دهند؟	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۵	خاطره انگیزی	عالی ۴	خیلی خوب ۲	خوب ۱۰	متوسط ۲۰	ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۱۰	عالی ۵	خیلی خوب ۹	خوب ۲۴	متوسط ۱۴	ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۴	میزان خاطره انگیزی	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۶	حس ارتباط	عالی ۴	خیلی خوب ۴	خوب ۱۲	متوسط ۱۸	ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۸	عالی ۴	خیلی خوب ۸	خوب ۱۶	متوسط ۱۶	ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۸	میزان ارتباط پذیری	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۷	حس نشاط	عالی ۰	خیلی خوب ۴	خوب ۱۰	متوسط ۱۸	ضعیف ۱۸	خیلی ضعیف ۱۰	عالی ۰	خیلی خوب ۴	خوب ۸	متوسط ۲۲	ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۱۲	میزان حس نشاط	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۸	ارتقاء فرهنگی	عالی ۲	خیلی خوب ۶	خوب ۸	متوسط ۲۰	ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۱۰	عالی ۴	خیلی خوب ۹	خوب ۲۲	متوسط ۱۴	ضعیف ۹	خیلی ضعیف ۲	میزان جنبه‌های ارتقاء فرهنگی	۶	۵	۴	۳	۲	۱
														کدامیک در جهت ارتقاء فرهنگی قرار دارند؟						

(نگارندگان)

جدول ۴. درجه بندی سؤالات زیرمؤلفه های زیبایی و منظر با مقایسه دو دوره تاریخی از دو گروه سنی، تعداد ۶۰ نفر

سؤالات پرسشنامه		دوره پهلوی اول و دوم		دوره جمهوری اسلامی	
ردیف	زیر مؤلفه	میزان تناسب محتوایی	میزان تناسب محتوایی	میزان تناسب محتوایی	میزان تناسب محتوایی
۱	رابطه بین میزان انطباق پذیری نقوش و درون مایه دیوارنگاره ها با زیر مؤلفه ها	میزان تناسب محتوایی	عالی ۴ خیلی خوب ۶ خوب ۱۶ متوسط ۱۶ ضعیف ۱۲ خیلی ضعیف ۶	عالی ۵ خیلی خوب ۹ خوب ۱۶ متوسط ۱۴ ضعیف ۱۰ خیلی ضعیف ۶	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک تناسب محتوایی بیشتری دارند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۲	میزان جذابیت بصری	میزان جذابیت بصری	عالی ۴ خیلی خوب ۸ خوب ۲۰ متوسط ۱۴ ضعیف ۸ خیلی ضعیف ۶	عالی ۲ خیلی خوب ۶ خوب ۱۸ متوسط ۱۸ ضعیف ۱۲ خیلی ضعیف ۴	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک جذابیت بصری بیشتری دارند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۳	میزان الگو سازی	میزان الگو سازی	عالی ۲ خیلی خوب ۶ خوب ۱۲ متوسط ۱۶ ضعیف ۱۴ خیلی ضعیف ۱۰	عالی ۰ خیلی خوب ۶ خوب ۱۶ متوسط ۲۴ ضعیف ۱۰ خیلی ضعیف ۴	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک الگو سازترند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۴	میزان تنوع بخشی	میزان تنوع بخشی	عالی ۴ خیلی خوب ۸ خوب ۱۶ متوسط ۱۲ ضعیف ۱۲ خیلی ضعیف ۸	عالی ۰ خیلی خوب ۶ خوب ۲۲ متوسط ۱۸ ضعیف ۸ خیلی ضعیف ۶	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک از تنوع بیشتری برخوردارند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۵	میزان تلطیف بخشی	میزان تلطیف بخشی	عالی ۲ خیلی خوب ۸ خوب ۱۸ متوسط ۱۴ ضعیف ۱۰ خیلی ضعیف ۶	عالی ۲ خیلی خوب ۸ خوب ۱۷ متوسط ۱۷ ضعیف ۱۱ خیلی ضعیف ۵	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک تلطیف بخش ترند	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۶	میزان زیبایی و تناسب شکلی	میزان زیبایی و تناسب شکلی	عالی ۴ خیلی خوب ۹ خوب ۱۶ متوسط ۱۲ ضعیف ۱۲ خیلی ضعیف ۶	عالی ۶ خیلی خوب ۹ خوب ۱۶ متوسط ۱۲ ضعیف ۱۲ خیلی ضعیف ۲	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک از تناسب شکلی بیشتری برخوردارند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۷	میزان تناسب سبکی	میزان تناسب سبکی	عالی ۰ خیلی خوب ۴ خوب ۲۴ متوسط ۲۰ ضعیف ۸ خیلی ضعیف ۴	عالی ۰ خیلی خوب ۴ خوب ۲۴ متوسط ۲۰ ضعیف ۸ خیلی ضعیف ۴	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک دارای تناسب سبکی بیشتری است؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
۸	میزان تناسب مواد و مصالح	میزان تناسب مواد و مصالح	عالی ۰ خیلی خوب ۷ خوب ۲۰ متوسط ۱۸ ضعیف ۹ خیلی ضعیف ۶	عالی ۵ خیلی خوب ۱۴ خوب ۲۲ متوسط ۱۲ ضعیف ۷ خیلی ضعیف ۰	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
		کدامیک تناسب بیشتری با مواد و مصالح دارند؟	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶

(نگارندگان)

جدول ۵. درجه بندی سؤالات زیر مؤلفه های انطباق پذیری و هویت مندی مکانی با مقایسه دو دوره تاریخی از دو گروه سنی به تعداد ۶۰ نفر

درجه بندی سؤالات مربوط به زیر مؤلفه های انطباق پذیری و هویت مندی مکانی		سؤالات پرسشنامه		دوره پهلوی اول و دوم		دوره جمهوری اسلامی	
ردیف	زیر مؤلفه	رابطه بین میزان انطباق پذیری نقوش و درون مایه دیوارنگاره ها با زیر مؤلفه ها	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان	شماره تصاویر دیوارنگاره ها و میزان ارزشگزاری شهروندان
۱	متناسب با بستر	میزان تناسب با بستر	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۶	خیلی ضعیف ۱۰	خیلی ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۱۸
		کدامیک تناسب بیشتری با بستر و دیواره دارند؟	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۶	خیلی ضعیف ۱۰	خیلی ضعیف ۱۴	خیلی ضعیف ۱۸
۲	هماهنگ با محیط طبیعی	میزان هماهنگی با محیط طبیعی	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدامیک با محیط طبیعی هماهنگی بیشتری دارند؟	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
۳	موقعیت کاربری	میزان هماهنگی با موقعیت کاربری	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدام یک با موقعیت کاربری تطابق دارد؟	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
۴	تطابق مکانی	میزان مکان یابی مناسب	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶	خیلی ضعیف ۲۰
		کدامیک در موقعیت مکانی بهتری قرار دارند؟	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶	خیلی ضعیف ۲۰
۵	تطابق فضایی	میزان تطابق فضایی	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدامیک با فضای بافت تاریخی تناسب دارند؟	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
۶	میدان خوانش	میزان میدان خوانش و رؤیت تصویری	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدامیک از خوانش و رؤیت بیشتری برخوردارند؟	خیلی ضعیف ۲	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
۷	تشخیص بصری	میزان تشخیص بصری	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدامیک به مکان تشخیص می دهند؟	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
۸	تطابق معنایی	میزان تطابق معنایی	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶
		کدامیک تطابق معنایی بیشتری با مکان دارند؟	خیلی ضعیف ۰	خیلی ضعیف ۴	خیلی ضعیف ۸	خیلی ضعیف ۱۲	خیلی ضعیف ۱۶

(نگارندگان)

مایه دیوارنگاره‌ها در دوره کنونی نیز تا حد قابل قبولی، مورد توجه شهروندان بوده و از ۸ مورد زیرمؤلفه‌ها در مؤلفه مذکور، ۵ مورد رتبه خوب را کسب نموده است. در این مجموعه، تصویر دیوارنگاره شماره ۴ از جدول ۲، با به دست آوردن ۶ رتبه از ۸ زیر مؤلفه، حائز بهترین رتبه است. این دیوارنگاره که در مجاورت با بنای تاریخی هشت بهشت و پارکی به همین نام قرار دارد؛ به دلیل بهره مندی از ویژگی‌های طبیعی محیط همانند آب نما و حوض آب و جوی متصل به آن، همچنین شاخصه‌های تاریخی محیط، همچون استفاده از مواد و مصالح آجر و کاشی در ترکیب با حروف سرامیکی خوش نویسی با رنگ آبی لاجوردی در زمینه آبی فیروزه‌ای، نقشی تکمیلی را در هویت بخشیدن به مکان و موقعیت قرارگیری اش ایفا می نماید.

نتایج استخراج شده از زیرمؤلفه‌های این مؤلفه در گروه‌های دو گانه نیز، بیانگر نظرات مشابهی است که نشان دهنده توجه و رغبت شهروندان در گروه‌های سنی مختلف به اجرای دیوارنگارهاست. دیوارنگاره‌هایی که در جهت تحقق بخشیدن به اصل تداوم بخشی و هویت بخش به مکان‌ها در فضاهای عمومی این شهر تاریخی قابلیت طراحی و اجرا را دارند.

انتخاب تصویر ۶، از مجموعه تصاویر جدول شماره ۱، از سوی شهروندان، نشان دهنده تطابق کالبدی دیوارنگاره با مکان است که نقوش و درون مایه آنها متناسب با نوع بستر در ترکیب با عناصر معماری قرار دارند. این در صورتی است که وجوه غیرکالبدی آن نیز در معرفی و تشخیص بخشی به این مکان که در مجاورت با کلیسای حضرت لوقا و بیمارستان حضرت عیسی بن مریم قرار دارد، در تطابق شکلی و معنایی است. این نوع از هماهنگی را همچنین در تصویرهای ۳ و ۱ که به ترتیب در رتبه‌های بعدی این جدول قرار دارند، می توان مشاهده نمود. نسبت موضوعی این دیوارنگاره‌ها که بر روی دیواره سقاخانه‌ها اجرا شده؛ برگرفته از صحنه‌های عینی و زندگی روزمره مردم و صحنه‌هایی از موضوعات مذهبی است که در این دوره تاریخی به تعداد قابل توجهی در معابر عمومی یافت می شوند. این دسته از آثار حتی با گذشت زمان و عدم کاربری، به عنوان سقاخانه در دوره کنونی، همچنان جلوه‌هایی از تطابق شکلی و معنایی را در هویت بخشی و تشخیص بخشی به مکان به نمایش می گذارند.

نتایج به دست آمده از میزان انطباق پذیری نقوش و درون

نتیجه‌گیری

درارتباط با سؤال تحقیق که به میزان انطباق پذیری نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها با اصلی ترین عوامل دیوارنگاری همچون مخاطب، دیوارنگاره و مکان اشاره می نماید؛ مؤلفه‌هایی سه گانه همسو با عوامل مذکور، همانند مؤلفه‌های مخاطب مداری، زیبایی و منظر، انطباق پذیری و هویت مندی مکانی طرح گردید. نکاتی که به عنوان جمع بندی یافته‌های تحقیق و نتیجه گیری ارائه می شود، بدین قرار است:

- **مؤلفه مخاطب مداری**؛ ضریب ارزش گذاری دیوارنگاره‌ها در دوره پهلوی اول و دوم، مستخرج از پرسش نامه‌ها بیانگر درصد قابل قبول تری در زیرمؤلفه‌های مخاطب مداری به نسبت با دوره کنونی است. در این میان زیرمؤلفه‌های حس تعلق و خاطره انگیزی و ارتقای فرهنگی با رتبه خوب و ضریب ۰ تا ۴ و زیرمؤلفه‌های حس تعامل، حس پویایی و حس نشاط با ضریب ۰ تا ۲/۵ دارای رتبه متوسط، در تطابق نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌های دوره پهلوی اول و دوم ارزیابی شده‌اند. این رتبه بندی در زیرمؤلفه‌های مذکور در دوره کنونی، به غیر از زیرمؤلفه حس آرامش با ضریب ۴، دارای ۲ تا ۳، یعنی بین متوسط تا ضعیف ارزش گذاری می شود. در نتیجه، می توان به دو نکته در این خصوص توجه نمود: اول در فاصله رتبه‌های اخذ شده یعنی رتبه ۴ تا ۶ است که بیانگر فاصله کیفی درون مایه دیوارنگاره‌ها تا نقطه ایده آل یا عالی است. دوم اینکه، اخذ رتبه‌های ضعیف و متوسط در زیرمؤلفه‌های حس تعامل، نشاط و پویایی، در دیوارنگاره‌های کنونی در صورت تداوم، موجب سکون و بی رونقی و افزایش حس افسردگی خصوصاً در نسل جوان تر خواهد شد.

- **مؤلفه زیبایی و منظر**؛ اخذ ضریب‌های تقریباً مساوی ۰ تا ۴، با رتبه خوب تا متوسط در زیرمؤلفه‌های زیبایی و منظر در دو دوره مذکور، نشان دهنده تناسب نسبی شکلی و محتوایی نقوش و درون مایه دیوارنگاره‌ها در ابعاد کالبدی و غیرکالبدی طبق نمودار تصویر ۵ است که به دلیل بهره مندی قالب این آثار از پیشینه سبکی و شیوه

های سنتی، از رتبه قابل قبولی برخوردار گشته‌اند. لیکن عدم احراز رتبه‌های درخور توجه، در دوره کنونی، متناسب با شأن و جایگاه این هنر در شهری با سابقه درخشان در این زمینه، بیانگر لزوم توجه به جنبه‌های نوآورانه و هماهنگ با سلاط و نگرش‌های امروزی است؛ که در حال حاضر پاسخگوی انتظارات شهروندان، خصوصاً گروه سنی جوانان و حتی تعداد بیشتری در گروه سنی میانسالان نیست.

– **مؤلفه انطباق‌پذیری و هویت‌مندی مکانی؛** در این مؤلفه نیز نسبت‌های تقریباً مساوی بین دو دوره وجود دارد که بیانگر تطابق نقوش و درون‌مایه دیوارنگارها با موقعیت مکانی و شرایط قرارگیری در فضای شهری است. با توجه به ضریب‌های یکسان در زیرمؤلفه‌های هماهنگی با محیط و تطابق مکانی و فضایی با رتبه خوب و ضریب ۰ تا ۴، نتیجه می‌گیریم که توجه به ویژگی‌های منحصر به شهری با بافتی تاریخی؛ توجه هرچه بیشتر به زیرمؤلفه‌های مرتبط با مکان و تشخیص بخشی و هویت‌مندی مکانی در طراحی و اجرای دیوارنگارهای شهری است. شاخصه‌هایی که در صورت مطالعه متغیرهای وابسته به آنها در دیگر تحقیقات کمی و کیفی، تحلیل‌های جزئی‌تری را در راستای تبیین مبانی حاکم بر هنر دیوارنگاری در بافت‌های تاریخی می‌طلبد.

پی‌نوشت

۱. در تحقیقاتی که نیاز به طبقه‌بندی جامعه برای نمونه‌گیری دارد، حداقل نمونه هر طبقه بین ۲۰ تا ۵۰ نفر است. برای آگاهی بیشتر بنگرید به: درآمدی بر روش تحقیق در علوم انسانی، محمدرضا حافظ‌نیا، سمت، ۱۳۸.
  ۲. واژه مکان از دو واژه Platea و واژه یونانی Platia برگرفته از معنای خیابان است؛ فرهنگ آکسفورد، در این زمینه معانی زیادی را در مقابل آن قرار می‌دهد: «در حالت اسمی، مکان به یک موقعیت یا نقطه خاص (Position or particular point) اطلاق می‌شود که دارای کیفیت ویژه‌ای است و می‌تواند در یک محل مشخصی مانند شهر، خیابان، بنا یا خانه وجود داشته باشد. به همین جهت، مهم‌ترین معنای واژه مکان، یعنی رخ دادن (Takeplace) ارتباط به هم پیوسته‌ای را در بودن و وجود داشتن نشان می‌دهد. بنابراین در معنای کاربردی، مکان جایی است که با حضور انسان معنا می‌یابد. در این صورت، مکان مفهومی فرهنگی را در توضیح رابطه‌اش با محیط نشان می‌دهد» (Oxford Dictionary, 2000)
  ۳. در لغت‌نامه دهخدا در بیان ریشه و اصل کلمه هویت، لفظ هو آورده شده است. «هویت اشاره به غایت است و آن درباره خدای تعالی، اشاره است به کنه ذات او به اعتبار اسما و صفات. هویت گاه بر وجود خارجی اطلاق می‌شود و گاه بر ماهیت با تشخیص اطلاق می‌شود که عبارت است از حقیقت جزئی. در بیان هویت به واژه دیگری به نام "تشخص" نیز اشاره شده است که در واقع به آن به عنوان معادل فارسی هویت نگریسته می‌شود. تشخص: جدایی و ممتاز شدن، انفراد، شخصیت و بزرگی و آنچه بدان چیز از غیر خود ممتاز شود چنانچه غیر دیگر در آن چیز مشارکت نداشته باشد تعریف شده است» (دهخدا، ۱۳۷۲: ۵۹۰۸).
4. Daivid Canter
  5. John Punter
  6. Toomas Nitt

منابع و مأخذ

- آتشین بار، محمد (۱۳۸۸). تداوم هویت در منظر شهری، **باغ نظر**، (۱۲)، ۴۵-۵۶.
- بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۵). **تحلیل فضاهای شهری**. تهران: دانشگاه تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). **راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران**. تهران: پیام سیما.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۷). **درآمدی بر روش تحقیق در علوم انسانی**. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- حبیبی، سیدمحسن (۱۳۷۶). **رشد شهر از درون. دیدگاه‌ها و نظرها**. تهران: شورای تخصصی شهر.
- حقیقت‌نائینی، غلامرضا (۱۳۸۷). **جستاری در نقاشی و تأثیر آن در شهرسازی (تأملی در نقاشی‌های دیواری)**، فصلنامه هنرنامه. (۳)، ۱۱۱-۱۰۴.
- دانشپور، سیدمحمدادی (۱۳۸۳). **درآمدی بر مفهوم و کارکرد هویت محیط انسان ساخت**، **باغ نظر**. (۱)، ۷۰-۵۹.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲). **لغت‌نامه دهخدا**. تهران: دانشگاه تهران.

- رضانی، حمید و حقیقی خمایی، ملاحظ (۱۳۹۱). نقش منظر شهری در ارتقاع هویت فضاهای شهری، گروه پژوهشی معماری و منظر شهری. تهران: همایش ملی منظر شهری.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۸). نشانه‌شناسی: نظریه و عمل. تهران: نشر علم.
- علوی نژاد، سیدمحسن (۱۳۹۰). تبیین مبانی دیوارنگاری شهری ایران معاصر. رساله دکتری پژوهش هنر، تهران: دانشگاه هنر شاهد.
- کفشچیان مقدم، اصغر (۱۳۸۵). چگونه یک نقاشی دیواری را ساماندهی کنیم، هنرهای زیبا. (۲۵)، ۴۹-۴۲.
- گروتز، یورگ کورت (۱۳۸۳). زیبایی‌شناسی در معماری. ترجمه جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- نصراللهی، غلامرضا و صرامی، محمدعلی (۱۳۸۵). از نقش و نگار درودیوار شکسته (گذری بر معماری خیابانی اصفهان). اصفهان: سازمان رفاهی تفریحی شهرداری اصفهان.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۰). معماری و شهرسازی اسلامی، مبانی نظری. تهران: راهیان.

- Carmona, M. (2003). *Public Place, Urban Spaces*. The Architectural Press, Elsevier, Oxford.
- Canter, D. (1977). *The Psychology of Place*, The Architectural Press, London.
- Garcia Mira, R. (2005). **Housing, Space and Quality of Life**. London: British Library Cataloging in Publication Data.
- Maughtin, C., Tanner, O. & Tiessdel, S. (1995). **Urban Design (ornament and decoration)**. London: Butter Worth.
- Proshansky, H. M. (1978). *The City and Self-Identity*. **Environment and Behavior**, Vol. 10, No. 2: 155.
- Piegay-Gros, N. (1996). **Introduction Intertextuality**. Paris: Dunod.
- Punter, J & Carmona, M. (1997). **The design Dimension of Planning : Theory, Content and Best Practice for Design Policies**. London: E&FN Spon.
- Simpson, J. & Weiner, E. (2000). **The Oxford English Dictionary (OED)**. London: Oxford University Press.